

doi: 10.15407/dse2015.03.013

УДК 331.5+330.5(477)

I.M. НОВАК

канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

імені М.В. Птухи НАН України

E-mail: novak@idss.org.ua

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз та оцінку структурних зрушень в зайнятості населення України за секторами економіки на основі поєднання вертикального (кількісного) та горизонтального (якісного) аспектів із урахуванням секторального розподілу валової доданої вартості, чинників продуктивності секторів економіки, рівня реальних доходів зайнятого населення від праці та якості зайнятості. Визначено національну специфіку структурних зрушень у зайнятості, їхню відповідність світовим тенденціям та рівню економічного розвитку країни, актуальні пріоритети щодо реалізації завдання структурної трансформації економіки в контексті європейського цивілізаційного вибору України.

Ключові слова: зайнятість, структурні зрушення, секторальна структура економіки, валова додана вартість, продуктивність секторів економіки, реальні доходи зайнятого населення від праці, прекаризація зайнятості, тіньова економіка.

И.Н. Новак

канд. екон. наук, старш. научн. сотр., введущ. научн. сотр.

Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины

E-mail: novak@idss.org.ua

СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Структура занятости отображает достигнутый уровень развития социально-экономических систем, макроэкономические пропорции распределения факторов производства, взаимосвязи производства и потребления. Вместе с тем, объективно исторический процесс изменения структуры занятости сам по себе не является признаком общественного прогресса, если он не сопровождается позитивной динамикой продуктивности и качественными изменениями в характере занятости. Изучение структурных характеристик занятости в Украине приобретает особую актуальность в контексте европейского цивилизационного выбора, сделанного страной в последние годы.

Проведены анализ и оценка структурных изменений в занятости населения Украины по секторам экономики на основе объединения вертикального (количественного) и горизонтального (качественного) аспектов с учетом секторального распределения валовой добавленной стоимости, факторов продуктивности секторов экономики, уровня реальных трудовых доходов занятого населения и качества занятости. Определены национальная специфика структурных изменений в занятости, их соответствие мировым тенденциям и уровню экономического развития страны, актуальные приоритеты для реализации задачи структурной трансформации экономики Украины в контексте перспектив европейской интеграции.

© НОВАК І.М., 2015

Ключевые слова: занятость, структурные изменения, секторальная структура экономики, валовая добавленная стоимость, продуктивность секторов экономики, реальные трудовые доходы занятого населения, прекаризация занятости, теневая экономика.

I. M. Novak

PhD in Economics, Senior Researcher
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: novak@idss.org.ua

THE STRUCTURAL CHANGES IN THE EMPLOYMENT OF UKRAINE

The employment structure reflects the current level of development of socio-economic systems, macroeconomic proportions of the distribution of production factors, the relationship between production and consumption. However, an objective historical process of changing the structure of employment by itself is not evidence of social progress, if it is not accompanied by positive dynamics of productivity and qualitative changes in the nature of employment. The study of the structural characteristics of employment in Ukraine becomes more relevant in the context of European civilization choice made by the country in recent years.

The aim of this research is to analyze and to estimate the structural changes in the employment of Ukraine by economic sectors by combining vertical (quantitative) and horizontal (qualitative) aspects, taking into account the distribution of gross value added by sectors, factors of productivity, level of real income from employment, and quality of employment. The national identity of the structural changes of employment, their compliance with global trends and the level of economic development of the country, current priorities for implementation of the task of structural transformation of the economy of Ukraine in the context of the prospects of European integration are defined.

Key words: employment, structural changes, sectoral structure of the economy, gross value added, productivity, real income from employment, precarisation of employment, shadow economy.

Постановка проблеми. Економічна теорія ґрунтується на визначенні сутності праці як основної сфери життєдіяльності людини. Згідно з класичною трудовою теорією вартості, праця виступає основною формою реалізації економічного статусу для переважної більшості людей. Вона розглядається як доцільна, свідома діяльність людини, спрямована на задоволення потреб індивіду й суспільства. Задоволення потреби у праці є одним із найважливіших аспектів соціалізації людини і відбувається завдяки існуванню феномену зайнятості – суспільно корисної діяльності людини, що зазвичай приносить заробіток (трудовий дохід).

Структура зайнятості відображає рівень розвитку соціально-економічних систем, макроекономічні пропорції розподілу чинників виробництва, взаємозв'язки виробництва і споживання. У другій половині ХХ ст. структура зайнятості у багатьох країнах почала зазнавати істотних змін, дослідження яких сприяли появі концепції постіндустріального суспільства. Однак об'єктивний процес збільшення чисельності зайнятих у третинному секторі економіки не може вважатися ознакою суспільного прогресу, якщо він не супроводжується позитивною динамікою продуктивності та якісними зрушеннями у характері зайнятості. Зменшення зайнятості у первинному і вторинному секторах також повинно відбуватися під впливом зростання продуктивності, в іншому випадку матиме місце деіндустріалізація країни.

Актуальність дослідження. Дослідження структурних характеристик зайнятості, що сформувались в Україні, набуває особливої актуальності з урахуванням цивілізаційного вибору, зробленого країною в останні роки. Суттєва структурна трансформація національної економіки починаючи з 1990-х рр. відбувалась під впливом екстенсивних чинників, пов'язаних з перерозподілом власності та монополізацією

ринків. Внаслідок цього була сформована економічна модель з високою часткою тіньової економіки, орієнтована на експорт сировини і продукції з низькою доданою вартістю. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС поставило до порядку денного питання забезпечення відповідності України критеріям європейського соціального та економічного простору, що вимагає визначення стратегічних національних пріоритетів у цій сфері й перспектив їх досягнення.

Аналіз досліджень і публікацій. Методологічною основою аналізу структурних зрушень у зайнятості є теорія трьох секторів (Three-Sector Theory), запропонована у середині ХХ ст. А. Фішером (Fisher A.) [1], К. Кларком (Clark C.) [2] і Ж. Фурастьє (Fourastié J.) [3], згодом доповнена Е. Тоффлером (Toffler A.) (теорія трьох хвиль) [4], В. Ростю (Rostow W.) (модель стадій економічного розвитку) [5] і Д. Беллом (Bell D.) (концепція постіндустріального суспільства) [6].

Метою дослідження є аналіз та оцінка структурних зрушень у зайнятості за секторами економіки в Україні на основі методологічного підходу, що поєднує вертикальний (кількісний) та горизонтальний (якісний) аспекти з урахуванням секторального розподілу валового внутрішнього продукту (ВВП), чинників продуктивності секторів економіки, рівня реальних доходів зайнятого населення від праці та якості зайнятості.

Основні результати дослідження. Теорія трьох секторів обґрунтовує зміни структури зайнятості в процесі цивілізаційного розвитку в рамках фазової тріади «доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство», параметризація яких здійснюється за критеріями основного виробничого ресурсу й типу виробничої діяльності, характеру базових технологій, соціальних відносин і особистісної взаємодії (табл. 1).

Згідно з теорією трьох секторів, підвищення продуктивності праці зумовлює поступовий перерозподіл виробничих ресурсів і зайнятості від первинного (аграрного) та вторинного (промислового) секторів економіки на користь третинного сектору (сфери послуг) (рис. 1).

Переважання зайнятості в аграрному секторі на доіндустріальній фазі розвитку з початком промислової революції (індустріальної фази) збільшує потребу в працівниках у вторинному секторі для виробництва машин. Третя фаза (постіндустріальна)

Таблиця 1. Параметрична характеристика етапів цивілізаційного розвитку

Тип суспільства	Доіндустріальне	Індустріальне	Постіндустріальне
Основний виробничий ресурс	первинні умови виробництва, сировина	енергія	інформація
Тип виробничої діяльності	видобування (extraction)	обробка (fabrication)	послідовна обробка (processing)
Характер базових технологій	трудомісткі	капіталоємні	наукоємні
Характер суспільства	взаємодія з природою	взаємодія з перетвореною природою	взаємодія між людьми
Характер особистісних відносин	імітація дій інших людей	засвоєння знань і досвіду минулих поколінь	інтерперсональна взаємодія

Джерело: [7, С. 232].

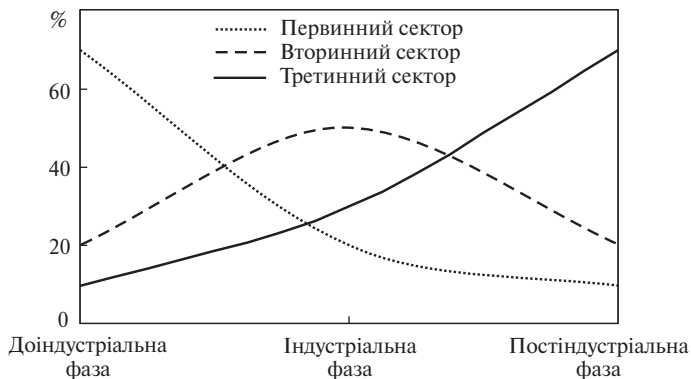

Рис. 1. Еволюція зайнятості за секторами економіки

Джерело: складено автором за [3].

характеризується високим рівнем автоматизації первинного і вторинного секторів, відтак у них значно зменшується потреба в працівниках і, водночас, зростає попит на працю в третинному секторі, що відповідає рівню промислово розвинених країн. На думку Ж. Фурастьє [3], така еволюція зайнятості позитивно впливає на підвищення якості життя, рівня освіти, культури і кваліфікації працівників, гуманізацію праці та запобігання безробіттю.

Зміни структури зайнятості в Україні за секторами економіки протягом 2000–2013 рр. (табл. 2) та її порівняння з розподілом структури зайнятості за класичними фазами розвитку економіки (рис. 2) свідчать про загальний вектор руху країни від індустріальної до постіндустріальної моделі. Однак якщо до 2010 р. відбувалось

Таблиця 2. Секторальна структура зайнятості в Україні, 2000–2013 рр., %

Сектори економіки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Первинний*	24,9	23,6	23,7	23,4	22,7	22,3	22,3
Вторинний*	23,8	23,3	21,9	21,4	21,4	21,3	21,3
Третинний	51,3	53,1	54,4	55,2	55,9	56,4	56,4
Україна в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Сектори економіки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Первинний *	19,5	18,5	18,3	17,9	19,2	19,3	19,6
Вторинний *	21,0	20,6	19,6	19,1	18,5	18,6	18,3
Третинний	59,5	60,9	62,1	63,0	62,3	62,1	62,1
Україна в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерела: розраховано автором за [8, С. 366; 9, С. 353; 10, С. 333].

* статистичні дані про чисельність зайнятих у добувній та переробній промисловості оприлюднюються лише з 2012 р. Виходячи з припущення про відносно незначне поширення у промисловості договорів цивільно-правового характеру та самозайнятості, розподіл чисельності зайнятих у 2000–2011 рр. здійснено за співвідношенням чисельності найманих працівників цих видів діяльності. Переробна промисловість – включає постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання, каналізація, поводження з відходами.

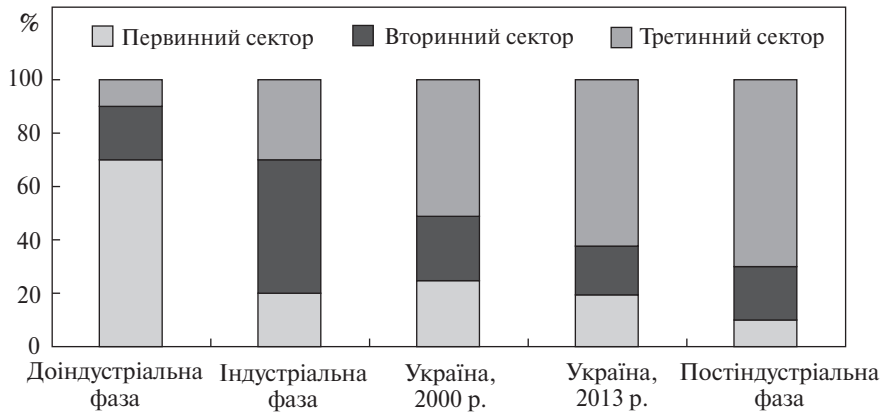

Рис. 2. Зміни секторальної структури зайнятості в Україні в контексті фазового розвитку економіки

Джерела: розраховано автором за [3; 8, С. 366; 9, С. 353; 10, С. 333].

стабільне зменшення часток зайнятих у первинному і вторинному секторах, то в 2011–2013 рр. ця тенденція змінилась на протилежну на тлі послідовного зменшення частки зайнятих у вторинному секторі, що може бути ознакою деіндустріалізації економіки. Абсолютний показник зайнятості у третинному секторі за 2001–2012 рр. збільшився на 19,1 %, а в первинному і вторинному секторах зменшився на 16,5 % та 18,6 % відповідно.

Таблиця 3. Секторальна структура зайнятості та класифікація видів економічної діяльності

Сектори економіки	Класифікаційна ознака	Види економічної діяльності
Первинний (primary)	діяльність щодо отримання первинних ресурсів (видобутку сировини), пов'язаних з чинниками виробництва типу «земля», та виробництва напівфабрикатів	сільське та лісове господарство, рибальство, добувна промисловість
Вторинний (secondary)	переробка ресурсів у кінцевий продукт і виробництво промислових виробів	переробна промисловість і будівництво
Третинний (tertiary)	сфера надання послуг	послуги і деякі види ремонтної діяльності
Четвертинний (quaternary)		інформаційні технології, дослідження, торгівля, страхування, операції з нерухомістю, фінансові послуги
П'ятинний (quinary, quinaire)		охорона здоров'я, освіта, відпочинок, державне управління

Джерела: складено автором за: [1; 2; 6].

Флексибілізація основних чинників виробництва під впливом глобалізації має наслідком «розмивання» межі між вторинним і третинним секторами економіки, що відображається в існуванні особливого виду послуг, належних до проміжних чинників виробництва як складових виробничих матеріальних перетворень і процесів у вторинному секторі (фінансове та юридичне обслуговування компаній, транспортні, ремонтні, інформаційні послуги, дослідження і оформлення патентів, організація праці, реклама, управління персоналом та ін.). Певні види цих послуг компанії також надають населенню, вони є подібними до традиційних видів діяльності третинного сектора, орієнтованих на обслуговування фізичних осіб. З огляду на це, Д. Белл виділив зі складу третинного сектору четвертинний і п'ятинний сектори економіки (табл. 3).

Концепція запровадження до державної статистичної діяльності переглянутої версії стандартної міжнародної класифікації видів економічної діяльності (затверджена наказом Держкомстату України від 08.04.2009 № 120), дозволяє виокремити зайнятість у четвертинному і п'ятинному секторах економіки, сумарна частка яких у 2013 р. становила 50,3 % (рис. 3). Однак при цьому троє з чотирьох працівників четвертинного сектору були зайняті в оптовій та роздрібній торгівлі.

Цей вид економічної діяльності був лідером за чисельністю зайнятих – разом із сільським господарством він забезпечував 40,0 % загальної зайнятості в країні, тоді як частка зайнятих в інноваційних видах економічної діяльності у загальній структурі зайнятості становила лише близько 12,5 % (табл. 4).

Е. Прушківська [11, С. 85] підкреслює важливість методологічного підходу до дослідження секторальної структури в контексті як вертикального (кількісних пропорцій переходу від домінування одного сектору над іншим), так і горизонтального (якісного) розвитку кожного сектору.

Абсолютне й відносне збільшення третинного сектору з одночасним зменшенням частки високорозвиненого вторинного сектору за умов сталого зростання продуктивності праці внаслідок її заміщення капіталом і виробництва високотехнологічних продуктів [12, С. 62] та доходів населення є ознаками терціарізації економіки. У цьому випадку зростання сфери послуг не означає занепаду промислового виробництва,

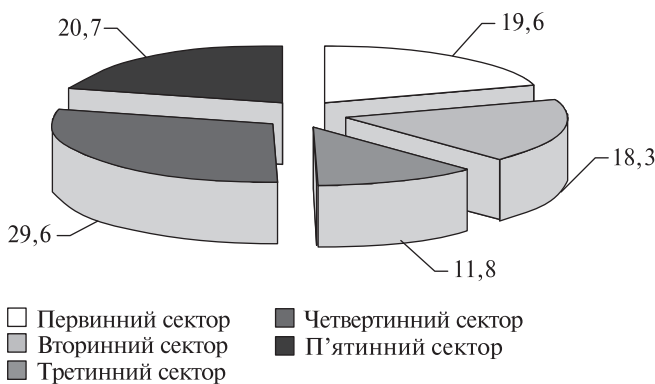

Рис. 3. Секторальна структура зайнятості в Україні, 2013 р.

Джерело: складено автором за [10, С. 333].

а міжсекторна взаємодія характеризується структурними зрушеннями в промисловості під впливом технологічної конкуренції, що стимулюють розвиток наукоємних послуг (автоматизованого проектування, електронної обробки даних, сервісного аутсорсингу з ремонту, монтажу обладнання тощо). На спеціалізованих підприємствах третинного сектору концентруються послуги з наукових досліджень, консалтингу, реклами і маркетингу. Інший погляд на характер міжсекторної взаємодії виходить із компліментарності зв'язків вторинного і третинного секторів економіки, коли збільшення частки третинного сектору зумовлено розвитком промисловості (вторинного сектору) (наприклад, виробництво продукції тривалого користування та її сервісне обслуговування) [13, С. 35–36]. З огляду на це, важливими якісними характеристиками макроекономічних структурних зрушень є продуктивність секторів економіки, рівень доходів зайнятого населення від праці та якість зайнятості.

Таблиця 4. Зайнятість в інноваційних видах діяльності, 2012–2013 рр.

Види економічної діяльності	2012		2013	
	Всього зайнятих, тис. осіб	Частка у загальній структурі зайнятості, %	Всього зайнятих, тис. осіб	Частка у загальній структурі зайнятості, %
Інформація й телекомунікації	310,2	1,5	312,2	1,5
Професійна наукова та технічна діяльність	539,4	2,7	527,4	2,6
Освіта	1713,0	8,4	1690,9	8,3
Разом	2562,6	12,6	2530,5	12,4

Джерело: [10, С. 333].

Таблиця 5. Секторальний розподіл ВВП в Україні, 2000–2013 рр., %

Сектори економіки	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Первинний	20,7	19,4	16,3	15,6	14,8	12,9
Вторинний	29,5	29,3	29,5	28,6	29,9	30,6
Третинний	49,8	51,2	54,1	55,8	55,3	56,4
Україна в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Сектори економіки	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Первинний	12,0	13,9	12,6	14,8	16,8	15,5
Вторинний	30,0	25,9	23,0	22,5	21,4	21,5
Третинний	57,9	60,2	64,4	62,7	61,9	63,0
Україна в цілому	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерела: [10, С. 30–31; 14, С. 30–33].

Таблиця 6. Структурні пропорції економіки в світі та Україні, 2012 р., % ВВП

Сектори економіки	Світ в цілому	Країни				
		з низьким ВВП	з середнім ВВП	з високим ВВП	ЄС	Європи і Центральної Азії
Первинний	3,0	28,0	10,0	1,0	2,0	8,0
Вторинний	27,0	23,0	36,0	25,0	25,0	31,0
Третинний	70,0	49,0	54,0	74,0	74,0	61,0

Джерело: [15].

Таблиця 7. Секторальна структура валової доданої вартості в Україні, 2010–2012 рр., %

Сектори економіки	2010	2011	2012
Первинний (primary)	14,8	16,8	15,5
Вторинний (secondary)	22,5	21,4	21,5
Третинний (tertiary)	34,9	34,6	35,4
Четвертинний (quaternary)	12,0	12,5	11,5
П'ятинний (quinary, quinaire)	15,8	14,8	16,1
Україна в цілому	100,0	100,0	100,0

Джерело: [10, С. 30–31].

Тенденції зміни секторальної структури валової доданої вартості аналогічні змінам у структурі зайнятості за секторами економіки (табл. 5) та загалом адекватні відповідним структурним пропорціям країн групи, до якої належить Україна – країн Європи з низьким середнім рівнем ВВП (табл. 6).

За п'ятисекторним розподілом у структурі валової доданої вартості України у 2010–2013 рр. найбільшою була частка третинного сектору, а сам розподіл за секторами упродовж трьох років не зазнав помітних змін (табл. 7).

Продуктивність у 2001–2012 рр. мала сталу тенденцію до зростання за всіма секторами економіки (рис. 4). Найбільш високою вона була у вторинному секторі, тоді як кращою динамікою відрізнявся третинний сектор, продуктивність якого збільшилась у 7,4 рази.

На тлі загальних позитивних тенденцій щодо зростання продуктивності мало місце певне відставання окремих видів економічної діяльності. Так, продуктивність первинного сектора збільшилась у 6,3 рази, тоді як цей показник для сільського господарства – лише в 4,6 рази. Аналогічно у вторинному секторі за загального зростання продуктивності в 6,3 рази у будівництві воно склало 5,5 разів на тлі збільшення абсолютного показника чисельності зайнятих у цьому виді діяльності за дванадцять років на 2,3 %. Окрім того, сільське господарство і будівництво відрізняє порівняно низька абсолютна продуктивність за наявної тенденції до погіршення співвідношення із загальним показником для країни. Якщо в 2001 р. продуктивність сільського господарства та будівництва становила відповідно 77,9 % і 91,8 % від середнього рівня для країни, то в 2012 р. – лише 52,2 % та 73,8 % відповідно. Для оцінки динаміки продуктивності у четвертинному та п'ятинному (найбільш високотехнологічному)

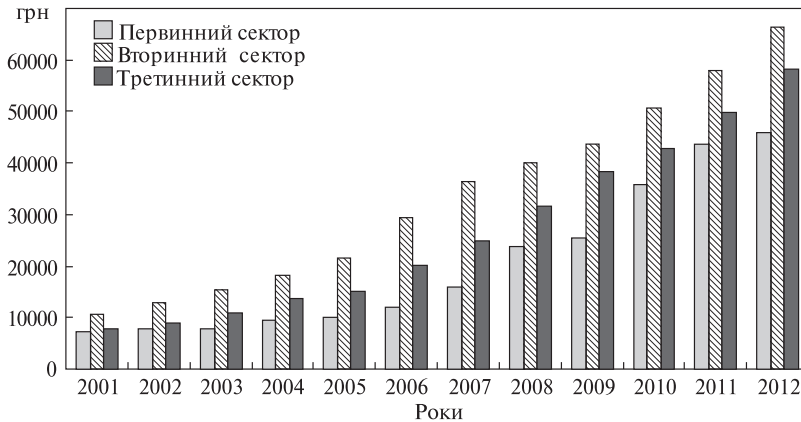

Рис. 4. Динаміка валової доданої вартості на одного зайнятого за секторами економіки в Україні, 2001–2012 рр., грн

Джерела: [8, С. 366; 9, С. 353; 10, С. 30–31, 333; 14, С. 30–33].

секторах бракує статистичних даних, що публікуються лише починаючи з 2012 р. Додатково до цього, за різними експертними оцінками, приблизно половина економіки України перебуває в тіні, що істотно впливає на об'єктивність оцінок секторальних пропорцій розподілу зайнятості та валової доданої вартості, розрахованих на основі офіційної статистичної інформації.

Реальні доходи від праці на одного зайнятого (заробітна плата, прибуток і змішаний дохід) за 2000–2014 рр. збільшились у 12,9 раза, це зростання було найбільш динамічним у період 2004–2012 рр., після чого уповільнилось до 1,9 % у 2014 р. (табл. 8).

Зайнятість відображає ступінь залучення до праці, задоволення особистих потреб людини і суспільної потреби у працівниках та становить сукупність соціальних й економічних відносин щодо участі населення у трудовій діяльності. Згідно з Методологічними положеннями щодо класифікації та аналізу економічної активності населення (затверджені наказом Держкомстату України від 19.02.2011 № 12), зайнятими вважаються особи у віці 15–70 років, які протягом обстежуваного тижня не були безробітними (такими, що не мали роботи, активно її шукали і були готові приступити до неї впродовж наступних двох тижнів) або економічно неактивними (не мали роботи і не займалися її пошуком), а основною ознакою найманого працівника є наявність письмового або усного трудового договору про умови й оплату трудової діяльності. Отже, відносини зайнятості мають більшу сферу охоплення за рахунок включення до неї як найманих працівників, так і осіб, які не є суб'єктами трудових відносин, самостійно забезпечують себе роботою, що приносить їм дохід, або працюють без оплати (на сімейних підприємствах, волонтерами та ін.).

Соціально-економічна форма праці визначає модель її суспільної організації та спосіб взаємодії людей у процесі виробництва. Генезис найманої праці як ринково відчужуваного об'єкта і джерела трудових відносин щодо використання та відтворення робочої сили, безпосередньо пов'язаний із промисловою революцією і розвитком індустріального капіталізму. Правова регламентація найманої праці у вигляді трудового договору виступає ключовим елементом стандартної зайнятості, що в термінах концепції фордизму визначається як повна зайнятість на умовах безстрокового трудового договору з одним роботодавцем, захищена від необґрунтованого звільнення [18, С. 6].

Таблиця 8. Динаміка реальних доходів від праці на одного зайнятого в Україні, 2000–2014 рр.

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Темп росту реальних доходів від праці на 1 зайнятого, до попереднього року	1,3613	1,2066	1,1287	1,1466	1,2339	1,3549	1,2656

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Темп росту реальних доходів від праці на 1 зайнятого, до попереднього року	1,2646	1,1762	1,2192	1,1879	1,2078	1,0828	1,0192

Джерело: розраховано автором за [8, С. 366; 9, С. 353; 10, С. 30–31, 333; 14, С. 30–33; 16; 17].

Перехід до постіндустріальної фази економічного розвитку супроводжується становленням постфордистської моделі зайнятості (Post-Fordist employment model) [19], ознаками якої є висока мобільність основних чинників виробництва. Внаслідок цього має місце прекарізація зайнятості – процес трансформації стандартних трудових відносин в їх нестандартні й нестабільні форми. При цьому Міжнародна організація праці визнає стандартними трудові відносини на основі повної зайнятості за безстроковим трудовим договором з одним роботодавцем, що передбачають захист від необґрунтованого звільнення. Так, при аутстафінгу і лізингу виникають тристоронні трудові відносини. Працівник оформлюється в штат компанії-посередника (постачальника), тоді як виконання трудової функції відбувається на робочому місці у користувача. Під виглядом аутстафінгу часто здійснюється формальне переведення працівника зі штату користувача до штату постачальника, хоча він залишається працювати на своєму робочому місці. Має місце «маскування» трудових відносин під інший вид правових відносин (цивільні, господарські, кооперативні, сімейні та ін.). Офіційна статистика не відображає ці явища, що ускладнює оцінку їх масштабів в Україні, однак дозволяє говорити про наявність впливу прекарізації зайнятості на секторальну структуру економіки і зробити окремі висновки на основі наявних показників та експертних оцінок.

Таблиця 9. Динаміка частки найманих працівників у структурі зайнятих в Україні, 2000–2013 рр., %

Сектор економіки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Україна в цілому	79,5	76,5	73,6	71,0	69,2	67,7	67,9
Первинний і вторинний сектори разом	81,4	78,2	74,7	70,3	69,1	65,6	65,9
Третинний сектор	77,7	75,0	72,7	71,6	69,3	68,8	68,4

Сектор економіки	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна в цілому	67,0	66,5	64,1	62,0	59,5	59,8	57,3
Первинний і вторинний сектори разом	65,5	69,7	60,8	57,6	53,5	53,2	50,0
Третинний сектор	68,0	67,6	66,2	64,6	63,1	63,9	61,9

Джерела: [8, С. 364, 366; 9, С. 353; 10, С. 333; 20, С. 370, 372].

Таблиця 10. Частка найманих працівників у структурі зайнятих в Україні за секторами економіки, 2012–2013 рр., %

Сектори економіки і види економічної діяльності	2012	2013	Сектори економіки і види економічної діяльності	2012	2013
Первинний сектор (primary)	30,0	27,2	Четвертинний сектор (quaternary)	40,8	38,2
з нього: сільське, лісове та рибне господарство	21,2	18,5	з нього: інформація й телекомунікації	70,2	70,4
добувна промисловість	99,6	99,5	професійна наукова та технічна діяльність	79,8	78,1
Вторинний сектор (secondary)	77,3	74,4	оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	27,7	25,6
з нього: переробна промисловість	86,5	84,3	фінансова та страхова діяльність	97,3	96,2
будівництво	47,3	42,9	операції з нерухомим майном	67,5	61,8
Третинний сектор (tertiary)	60,1	58,3	П'ятинний сектор (quinary, quinaire)	98,2	97,8
з нього: тимчасове розміщення та організація харчування	38,6	37,6	з нього: освіта	99,0	98,7
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	72,5	70,3	охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	97,7	97,5
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	82,8	82,0	державне управління й оборона, обов'язкове державне страхування	100,0	100,0
інші види економічної діяльності	25,1	23,5	мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	87,2	84,0
			Україна в цілому	59,8	57,3

Джерело: [10, С. 333].

Динаміка частки найманих працівників у структурі зайнятих (табл. 9) свідчить про наявність сталої тенденції до поширення в Україні самозайнятості й інших форм правовідносин за межами трудового права, частина яких є прихованими трудовими відносинами. Так, у 2013 р. частка самозайнятих осіб у структурі економічно активного населення у віці 15–70 років становила 17,8 %.

Якщо до 2008 р. темпи зменшення частки найманих працівників у всіх секторах економіки були практично однаковими, то починаючи з 2009 р. падіння цього показника стало більш динамічним у первинному і вторинному секторах. Так, у 2000–2013 рр. у сільському господарстві частка найманих працівників зменшилась з 62,9 % до 18,5 %, у будівництві – з 86,5 % до 42,9 %, у промисловості – з 97,3 % до 86,3 %. У сільському господарстві абсолютна чисельність найманих працівників зменшилась в 4,2 рази, у промисловості – в 1,6 рази, у будівництві – вдвічі, тоді як загалом в Україні

зменшення склало 37,1 %. В третинному секторі частка найманих працівників була найнижчою в оптовій та роздрібній торгівлі, готельному й ресторанному бізнесі та зменшилась з 38,7 % до 26,5 %, тоді як в цілому в третинному секторі мало місце зменшення частки найманих працівників з 68,0 % до 61,9 %. Інноваційні види діяльності (інформація й телекомунікації, професійна наукова та технічна діяльність і освіта) у 2012–2013 рр. відзначались високою часткою найманих працівників (табл. 10).

Висновки. Кількісні зміни в структурі зайнятості населення України за секторами економіки відповідають світовим тенденціям переходу від індустріальної до постіндустріальної моделі. Однак на реальні секторальні пропорції розподілу зайнятості та валової доданої вартості впливає високий рівень тінізації економіки України, що не відображає офіційна статистика. Оцінка структурних зрушень у зайнятості за секторами економіки з урахуванням якісних чинників продуктивності секторів економіки, рівня реальних доходів зайнятого населення від праці та прекарізації зайнятості свідчить про наявність негативних тенденцій, зумовлених низьким рівнем продуктивності та високим рівнем нестандартної зайнятості, у таких видах економічної діяльності, як сільське господарство, будівництво, оптова та роздрібна торгівля. Внесок цих видів діяльності в економічний розвиток країни важко переоцінити, адже аграрний сектор сьогодні є майже єдиною галуззю, що демонструє позитивну динаміку та має значний експортний потенціал, а зростання обсягів будівництва створює мультиплікативний ефект у суміжних видах економічної діяльності.

Актуальними пріоритетами політики структурної трансформації в контексті євроінтеграції України є запобігання деіндустріалізації та створення умов для терціарізації економіки — збільшення третинного сектору за рахунок розвитку промисловості завдяки сталому зростанню продуктивності праці внаслідок її інвестиційного заміщення капіталом, запровадження технологічних інновацій, що стимулюють розширення ринку наукоємних послуг і виробництв з високою часткою доданої вартості.

В умовах ринкової економіки та використання традиційних технологій, трансформація зайнятості викликана прагненням до отримання конкурентних переваг шляхом мінімізації й перерозподілу витрат у суспільстві, зокрема, за рахунок прекарізації трудових відносин. Натомість, зайнятість в умовах запровадження технологічних інновацій, що «зачинають» традиційні ринки, докорінно змінює економічні й соціальні відносини. З огляду на це, перспективи подальших наукових досліджень охоплюватимуть аналіз таких чинників трансформацій зайнятості, як збалансування колективного й індивідуального характеру праці та справедливий перерозподіл витрат у суспільстві в контексті концепції сталого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fisher A. Production, primary, secondary and tertiary / A. Fisher // *Economic Record*. — 1939. — С. 24–38.
2. Clark C. The Conditions of Economic Progress / C. Clark. — London : Macmillan and co., limited, 1940. — 504 с.
3. Fourastié J. Die große Hoffnung des 20. Jahrhunderts. / J. Fourastié. — Köln-Deutz, 1954. (The Great Hope of the 20th Century).
4. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. — Bantam Books, 1991. — 544 с.
5. Rostow W. The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto / W. Rostow. — N.Y., 1960. — 198 с.
6. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting / Bell. — N.Y. : Basic Books, 1973. — 507 с.

7. Павлыш Э.В. Сравнительный анализ траектории социально-экономической трансформации Украины в разрезе теории постиндустриального общества / Э.В. Павлыш, А.Е. Стесенко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2012. – С. 232–238.
8. Статистичний щорічник України за 2008 рік. Держкомстат України / За ред. Осауленка О.Г. – К. : Консультант, 2009. – 566 с.
9. Статистичний щорічник України за 2011 рік. Держстат України / За ред. Осауленка О.Г. – К. : Август Трейд, 2012. – 558 с.
10. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Держстат України / За ред. Осауленка О.Г. – К., 2014. – 533 с.
11. Прушківська Е. Кількісні та якісні характеристики секторальної структури в контексті економічного розвитку / Е. Прушківська // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2013. – С. 82–87.
12. Старостина А.А. Трехсекторная модель занятости в экономике Украины / А.А. Старостина, Э.В. Прушковская // Общество: политика, экономика, право. – 2013. – С. 59–62.
13. Перепелкин В.А. Перспективы терциаризации российской экономики / В. А. Перепелкин // Основы экономики, управления и права. – 2014. – №2 (14). – С. 35–36.
14. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Держкомстат України / За ред. Осауленка О.Г. – К. : Август Трейд, 2011. – 559 с.
15. World Development Indicators. Structure of output [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wdi.worldbank.org/table/4.2#>.
16. Доходи та витрати населення України за 2013 рік. Експрес-випуск [Електронний ресурс] // Держстат України. – 2013. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv13_u.htm.
17. Доходи та витрати населення України за 2014 рік. Експрес-випуск [Електронний ресурс] // Держстат України. – 2014. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv14_u.htm
18. Аутсорсинг та переведення на тимчасову роботу в харчовій промисловості та промисловості з виробництва напоїв: Загроза працівникам і спілкам та стратегія профспілок. Організаційний посібник для членів профспілки, 2006. – 66 с.
19. Harvey D. The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change / D. Harvey. – Oxford ; Cambridge, MA : Blackwell, 1989. – 378 с.
20. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Держкомстат України / За ред. Осауленка О.Г. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.

REFERENCES

1. Fisher, A. (1939). *Production, primary, secondary and tertiary. Economic Record*. [in English]
2. Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. London: Macmillan and co., limited [in English].
3. Fourastié, J. (1954). *Die große Hoffnung des 20. Jahrhunderts*. [The Great Hope of the 20th Century]. Köln-Deutz [in German].
4. Toffler, A. (1991). *The Third Wave*. Bantam Books [in English].
5. Rostow, W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non - Communist Manifesto*. Rostow. N.Y. [in English].
6. Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. N.Y.: Basic Books [in English].
7. Pavlysh, Je. V. (2012). *Sravnitel'nyj analiz traektorii social'no-jekonomicheskoy transformacii Ukrainy v razreze teorii postindustrial'nogo obshhestva* [Comparative analysis of the trajectories of socio-economic transformation of Ukraine in the context of the theory of post-industrial society]. *Naukovi pratsi DonNTU* [in Russian].
8. *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2008 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2008]. (2009). Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
9. *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2011 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. (2012). Derzhstat [in Ukrainian].

10. *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2013 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013]*. (2014). Derzhstat Ukrainy [in Ukrainian].
11. Prushkiv's'ka, E. (2013). *Kil'kisni ta iakisni kharakterystyky sektoral'noi struktury v konteksti ekonomich-noho rozvytku [Quantitative and qualitative characteristics of sectoral structures in the context of economic development]*. Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika [in Ukrainian].
12. Starostina, A. A. (2013). *Trehsektornaja model' zanjatosti v jekonomike Ukrainy [Three-sector model of employment in the economy of Ukraine]*. Obshhestvo: politika, jekonomika, pravo. [in Russian].
13. Perepelkin, V. A. (2014). *Perspektivy terciarizacii rossijskoj jekonomiki [Prospects for the Russian economy tertiarisation]*. *Osnovy jekonomiki, upravlenija i prava - Basics of economy, Management and Law*, 2 (14), 35-36 [in Russian].
14. *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2010 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010]*. (2011). Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].
15. World Development Indicators. Structure of output Retrieved from: <http://wdi.worldbank.org/table/4.2#>.
16. *Dokhody ta vytraty naselennia Ukrainy za 2013 rik [Income and Expenditures of Ukraine for 2013]* Retrieved from: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv13_u.htm [in Ukrainian].
17. *Dokhody ta vytraty naselennia Ukrainy za 2014 rik [Income and Expenditures of Ukraine for 2014]* Retrieved from: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv14_u.htm [in Ukrainian].
18. *Autsorsynh ta perevedennia na tymchasovu robotu v kharchovij promyslovosti ta promyslovosti z vyrobnytstva napoiv: Zahroza pratsivnykam i spilkam ta stratehiia profspilok [Outsourcing and transfer to temporary work in food and beverage manufacturing industry: The threat to workers and unions and trade union strategy]*. (2006) [in Ukrainian].
19. Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford ; Cambridge, MA: Blackwell [in English].
20. *Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2007 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2007]*. (2008). Derzhkomstat Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 13.07.2015.